

Oktober 1943

Lidt om flugten til Sverige

Af Lizzi Norden

Fortalt af Herman Kagan i januar 1997. Født i Vittebsk i Hviderusland, 29. juli 1905, død 9. juni 1997 i København. Oplevelserne er videreført og suppleret af hans datter Lizzi Norden, født Kagan, den 27. juni 1934.

Vort første flugtforsøg mislykkedes. Min morbror, Jacob Kurland, havde fået oplyst, at en skipper kunne sørge for, at vi kom af sted. En større gruppe jøder mødtes på en aftalt adresse i Frankrigsgade på Amager. Den lille lejlighed blev efterhånden fyldt med nervøse, men forhåbningsfulde jøder. Uheldigvis hang flere af genboerne ud ad vinduerne, da den uvante strøm af mennesker naturligvis vakte opsigt. Måske var det, der skræmte skipperen, for han dukkede aldrig op. Da tidspunktet for spærretiden nærmede sig, måtte alle skynde sig væk, hen til deres respektive skjulesteder. Vor nabo fortalte efter krigen, at hun havde hørt min bekymrede klasselærerinde banke forgæves på vor entrédør, men naboen havde beroliget lærerinden med, at vi nu holdt os skjult og nok var på vej i sikkerhed.

Tyskerne prøvede forgæves at hente min farbror Nachman Kagan i hans skrædderforretning. Det lykkedes ham at bilde soldaterne ind, at han hed Jacobsen og var Kagans svend. Da tyskerne var gået, så forsvandt Nachman selvfølgelig straks lynhurtigt ud ad bagdøren.

Mine morforældre, Maria og Israel Kurland og mine morbrødre Abbe og Jacob var svenske statsborgere, og derfor kunne alle fire samt Abbes kone Ester og datter Lilli, sejle legalt med færgen over til Malmø. Begge mine morbrødre blev straks indkaldt til svensk militærtjeneste.

Min far var ansat hos Carl Holten, et stort konfektionsfirma ved Nørrevold. Han var en af 4 ansatte, som straks skulle cykle ind til firmaet, når der var luftalarm efter arbejdstid. Han skulle bl.a. medbringe hjelm, gasmaske og en passerseddel, jeg har et billede fra 1940 med ham og det øvrige ”vagtværn”. Tyskerne skulle se passersedlen pga. spærretiden. En dag blev min far kaldt ind til direktøren, som opfordrede ham til straks at prøve at flygte til Sverige. Firmaets kontorchef var den Vilhelm Jacobsen, som i 1948 blev myrdet i sit hjem sammen med sin kone – det kendte, uopklarede dobbeltmord på Peter Bangs Vej. Min far havde en god arbejdskollega, Solvej Hansen. Hun havde en bror, Viggo Hansen, som boede på Islands Brygge med sin familie.

Hos dem fik vi lov til at skjule os i nogle dage. Min far skulle betale ca. 2.000 kr. til overfarten. Han tømte t.o.m. en stor cigarkasse, som var fyldt med kobbermønter, som han havde samlet på siden krigens start. Under krigen blev mønter ikke fremstillet af kobber men af et billigere materiale, da kobber skulle bruges i industrien.

En af nætterne hørte vi tyskernes biler larme op og ned ad gaden, og der hørtes også trampen og smækken med bildøre. Det skabte selvfølgelig ængstelse. Den sidste aften hos familien Hansen på Islands Brygge fik vi alle en slem forskrækkelse. Det bankede på entrédøren, men ingen turde åbne. Lidt senere bankede det hårdt på køkkendøren. Da kunne vi til alles store lettelse genkende Viggo Hansens stemme. Ingen havde bemærket, at han var smuttet ind til naboen uden sine nøgler, så han var blevet smækket ude. Når der var udgangsforbud, så var muligheden for socialt samvær begrænset til naboerne i samme opgang. Viggo Hansen havde ingen

telefon, men en anden beboer i opgangen, desværre med nazisympatier, havde, og via denne nabos telefon modtog min far en opringning. Det var fra en dame med en kryptisk meddelelse. Hun oplyste, at hun havde et sommerhus til udlejning, og hvis han var interesseret, så ville hun lægge nøglen under måtten (i oktober!). Min far blev noget desorienteret, men måtte passe meget på hvad han svarede. Han fattede dog hurtigt budskabet og svarede blot ja og nej, og at han selvfølgelig var meget interesseret. Min far fik oplyst en adresse, men det var ikke i sommerlandet, det var på Strandvejen.

Jeg var kun 9 år, og forstod derfor ikke helt hvilken fare vi måske befandt os i. Nogle af min mors kusiner boede i Malmø, så jeg havde fået at vide, et par dage i forvejen, at vi nok snart skulle besøge dem. Det syntes jeg lød spændende, men jeg måtte love ikke at fortælle det til en jævnaldrende dreng, sønnen i vor gæstfrie familie på Islands Brygge. Det syntes jeg var ærgerligt, da jeg havde fået at vide, at i Sverige var der ikke krig med mørklægning og luftalarm, og der kunne man få mange dejlige ting, man slet ikke kunne købe her i Danmark.

Da vi skulle forlade Islands Brygge, ringede min far efter en taxa, for efter aftale at køre ud til købmanden på Strandvejen. Taxaen blev bedt om at holde i en tilstødende sidegade.

Da chaufføren så min far og mig, gættede han straks, at vi var danske jøder på flugt, og han kørte derfor meget hurtigt ud til Gentoft, efter at taxaen dog først blev stoppet af et par tyske soldater, som bevogtede Langebro. Soldaterne lod os heldigvis passere uden problemer.

Solvej Hansens søster var hushjælp hos en købmand, som boede på Strandvejen. Min far var 91 år, da han fortalte mig om flugten, så købmandens navn havde han glemt, men han mente, at det måske var Scheel Larsen, som i mange år havde en stor forretning på Strandvejen.

Købmanden havde selvfølgelig også været i kontakt med damen, som min far havde talt med i telefonen. Hos vor velgører på Strandvejen fik vi noget

1940: Min far, Herman Kagan (nummer to fra venstre), som sikkerhedsvagt på toget af hans arbejdsplads, tekstilfirmaet Karl Holten på Nørrevold.

at spise. Derefter blev der ringet efter en taxa, for vi skulle videre til Klampenborg Station. Det viste sig at være umuligt at få fat i en vogn, så til sidst foreslog købmanden, at han skulle tage mig ved hånden, og så måtte vi, hver for sig, køre med sporvogn ud til Klampenborg.

Vi gik en del af vejen, for jeg nægtede at blive skilt fra min far, som spadserede et stykke foran os. Han havde været enkemand siden 1936, så derfor havde jeg kun ham at holde mig til. Da vi senere fortsatte med en sporvogn, placerede min far sig længere fremme i vognen end mig, men dog så at jeg kunne se ham. Vi tog afsked med den flinke købmand og kom op i toget på Klampenborg Station. Da blev min far meget betænkelig, for toget var fyldt med trofæller på vej nordpå. De fleste havde ingen bagage, men var i stedet iført tøj "lag på lag" og hatte trykket godt ned over det mørke hår. Der var også en del tyske soldater med toget, men de så heldigvis blot den anden vej. Vi og nogle af de andre jøder stod af i Snekkersten.

Det var en læge, muligvis hed han Gersfeldt, som ejede eller rådede over sommerhuset i Snekkersten. Til stede var mange andre, som også var på flugt. Vi blev alle gæstfrit beværtet med smørrebrød, som lægen havde bestilt fra Snekkersten Kro. Jeg fik for-

æret en børnebog om dyr, og en dejlig varm sweater, men bogen glemte jeg senere at få med mig på den videre flugt. Da vi, samme dag vi var ankommet til Snekkersten, søgte ned mod stranden, hvor der skulle ligge en fiskekutter og vente på os, var mange Snekkerstenborgere også behjælpelige.

Påsken 1944. Ella og Rudolf Meidner med deres datter, og med et finsk plejebarn på 4 år og med mig.

Vi oplevede bl.a. en kok, med høj hvid kokkehue som kom cyklende imod os på Strandvejen. Kokken advarede om, at der var SS-folk i nabolaget. Vi fik også besked på, at Gestapo var i nærheden, af andre hjælpsomme Snekkerstenborgere. Omsider vovede vi os ned til stranden, og i strandkanten stod der, ret overraskende, en politibetjent som hjalp os om bord.

Den 4. oktober sejlede vi over Øresund i dårligt vejr, men ellers uden større problemer.

Vi var som sagt klædt på, så vi knapt kunne bevæge os. Selv om vi var i oktober måned, og det blæste og var køligt, kunne vi sagtens holde varmen.

Pga. pladsmangel måtte min far sidde forrest i båden, mellem benene på skipperen. Jeg blev placeret i last-rummet sammen med ca. 10-12 andre flygtninge. Heldigvis fik jeg lov til at sidde nærmest lugen, hvor jeg kunne skimte en stribe grå himmel, og få lidt

frisk luft. Måske var det derfor, at jeg nok var den eneste, som ikke blev søsyg.

Midt ude på Øresund bemærkede min far, at skipperen pludselig så meget bekymret ud. Han havde fået øje på en ministryger, som han frygtede var tysk, men gudskelov viste det sig, at den var svensk, for vi var nu kommet frelste ind i svensk farvand.

Vor fiskekutter lagde til ved en bådebro ved *Kopparhatten*, ikke så langt fra Helsingborg. Svenske soldater stod og tog imod os. De sagde: "Välkomna till Sverige", og de delte slik og chokolade ud til os børn. Jeg var ellers først blevet forskrækket ved synet af de svenske soldater, da farverne på deres uniformer i mine øjne mindede meget om tyskernes uniformer.

Første nat i Sverige overnattede vi på kasernen i Helsingborg. Vi fik *hachis* til aftensmad, og min far var så opsat på, at jeg skulle blive mæt, at det endte med, at jeg fik for meget, så jeg fik kvalme. Sara Bograd tog sig af en meget utilpas Lizzi, da min far ikke så godt kunne komme med ud på dametoiletet og hjælpe mig. Sara og hendes mand Alfred, som var en af min fars ældste venner, var kommet af sted i sådan en hast, at deres døtre, Mona og Ruth, ikke havde nået at få ekstra strømper med, og dem de havde på var blevet våde. Selv om min far ikke selv havde ret meget, så insisterede han på, at Alfred skulle tage imod 100 kr., så han kunne købe strømper m.v. til de to døtre på 9 og 11 år. Denne vennetjeneste glemte Alfred Bograd aldrig, og han nævnte bl.a. episoden i en veloplagt tale på min fars 80-årsdag.

Den nat vi var indlogerede på Helsingborg Kaserne, skulle min far sove i en stor sal sammen med 19 andre mænd. På gulvet var der placeret 10 madrasser ved hver langvæg over for hinanden, altså i alt 20 sovepladser. Da jeg ikke kendte andre end min far, ville jeg ikke fjernes fra ham, derfor fik jeg lov, som eneste "dame" at sove på madrassen ved siden af ham i herresovesalen. Det føltes trygt, så det var jeg meget taknemmelig for.

Næste dag blev vi kørt til kurstedet Ramlösa Häl-sobrunn. Da vi ankom, mødte vi bl.a. en fortvivlet dame, som vist hed fru Cipikoff. Hun kunne ikke forstå, at nogle fra hendes familie endnu ikke var ankommet, og hun frygtede det værste. Det var kun anden gang i mit unge liv, at jeg overværede, at en voksen græd, hvilket gjorde et stort indtryk på mig. Jeg ved ikke med sikkerhed om det drejede sig om nogle fra familierne Cipikoff eller Wassermann, som vitterligt omkom, eller om det drejede sig om nogle andre, som måske dukkede op senere.

Lillian Cipikoff på ca. 7 år og hendes lillebror mødte jeg også i Ramlösa. Af andre børn jeg kunne genkende, var Arje Griegst på 5 1/2 år og hans storesøster Deborah, som var jævnaldrende med mig. Jeg mødte dem atter senere, da både familien Baruch og Sara Griegst med børn og jeg kom til at bo i Hammarby, en dejlig forstad til Stockholm.

Efter Ramlösa kom vi til Malmø. Der boede min mors farbror og tante, Mechel (Moses?) og Rifke Kurland med deres døtre Gurli og Edith. De havde kun en mindre lejlighed, men i et par dage boede vi og ca. 12 andre danske familiemedlemmer hos dem.

Senere kom vi via Charles og Lilli Grün til Stockholm. De var gode venner til min moster og onkel, Thaibe og Nathan Schustein. Man skulle helst kende nogen i forvejen for at få tilladelse til at bosætte sig i Stockholm.

Da min far og jeg en mørk aften for første gang kørte over jernbanebroen ind til Stockholms Centralstation, lå byen badet i lys og neonreklamer. Dette smukke, flotte syn glemte vi aldrig.

I Stockholm havde Røde Kors fuld fart på symaskinerne, så vi flygtninge kunne få lidt tøj at skifte med. Jeg kan tydeligt huske de energiske, svenske damer som tog mål m.v. Det var vinter, og derfor fik vi mest varmt og praktisk vintertøj og fodtøj. Der var også rationeringsmærker i Sverige på bl.a. tekstiler, så noget af det tøj vi fik, var muligvis secondhand tøj.

Først kom jeg til at bo hos Charles' bror, Gustav

Grün og hans familie. Min far fik husly andet steds i byen, men som barn opfattede jeg dette som uvant og mærkeligt. Gustav Grün havde en overordnet stilling i det store jødiske konfektionsfirma Kaplan, så via ham fik min far straks arbejde der. Mange andre danske flygtninge fik også arbejde hos Kaplans.

Dukkehuset jeg sidder ved, har det rare ægtepar Meidner selv snedkereret til mig.

I over et år kunne min far og jeg ikke bo sammen. Jeg var ikke gammel nok til at være overladt til mig selv, de mange timer han var på arbejde. I starten savnede jeg både ham og mine danske venner. Jeg kom til at bo hos tre gæstfrie plejefamilier og skiftede skole flere gange.

En kort tid boede jeg som sagt hos familien Grün på Östermalm. De gav mig to søde dukker. Derefter flyttede jeg ud til familien Rudolf Meidner i Hammarby. Han blev kaldt Rudi, var tysk jøde, og havde forladt Tyskland sammen med sin mor i 1933. Hans mor kaldte jeg Oma. Hun var konservatorieuddannet og kunne nemt lære mig de svenske børnesange, blot hun havde noderne, så sang hun lige fra sangbogen. Svensk lærte jeg hurtigt. Rudolfs kone Ella var fra Skåne, en rar ikke-jødisk dame. De havde en baby, datteren Gunnel. Desuden havde de et finsk plejebarn, han var 4 år og hed Almas.

Vinteren 1943/44 var der masser af sne, og jeg fik foræret en kælk. Til jul snedkererede mine rare plejeforældre et fint dukkehus til mig. Fra påsken 1944 har jeg billeder af mig med dukkehus og sammen med familien. Rudolf Meidner blev professor og en kendt cheføkonom i Svensk LO. Han betragtes som Lønmodtagerfondens fader. Siden 1994 udbetales der årligt en pris på kr. 25.000 i hans navn.

Den 22. februar 1944 tabte eller smed en vildfaren russisk bombemaskine et par bomber tæt på Hammarby, og jeg frygtede, at der nu var udbrudt krig også i Sverige. Midt om natten prøvede min far at cykle ud til os, men det var forgæves, han blev stoppet af politiet, da området var afspærret. Bomberne faldt over et forlystelsesområde, Eriksdalslunden, om natten, så forhåbentlig var der mennesketomt.

Senere flyttede jeg til familien Mitzie og Gunnar Lange i Bromma. Mitzie var datter af en kantor, så vidt min far forstod, og hendes mand Gunnar var en ikke-jødisk professor. I årene 1941-1943 havde familien Lange boet i USA. De havde datteren Eva på 8 år, og hun havde noget i mine øjne meget smukt børnetøj medbragt fra Amerika og jeg fik lov til at låne noget af det. Gunnar Lange blev senere Sveriges handelsminister i årene 1955-1970.

Efter opholdet hos familien Lange boede jeg i ca. 4 måneder på Södermalm, hos et venligt ældre jødisk ægtepar, som hed Iba. De havde en spændende antikvitetsbutik i "Gamla Stan".

Sommeren 1944 var jeg på den jødiske børnekoloni Glämsta sammen med mange andre børn fra hele Skandinavien. Min kommende mand, Arthur Norden, var der faktisk også. Desuden husker jeg min mands barndomsven, Willy Cohn og Rudi Bier (far til bl.a. Susanne Bier). Rudi var en af de ældste på kolonien, og han var primus motor, da der blev arrangeret et mini-sportsstævne for børnene, vi kaldte det for en *Makkabiade*.

Den 30. april 1945, på Valborgmässoafton, blev min far gift med Cissi Scheiman, født Birnick, på

Rådhuset i Stockholm. Hun var flygtet til Sverige fra Rusland i 1923 med sin familie. Cissi var glad for at bo i Stockholm, og ønskede derfor ikke at flytte til København efter krigen, så vi blev boende på Södermalm i Stockholm.

Den sidste underskole jeg gik på, hed Katarina Södra Folkskola. På skolen fik jeg to meget gode veninder, Irene Borg og Henny Svensson. De var med til vort bryllup i København 12 år senere, og vi har heldigvis stadig kontakt til hinanden, bl.a. var de med til min 70-årsfest.

Den gamle skoles mest berømte forhenværende elev var skuespillerinden Greta Garbo.

Den 4. maj 1945 råbte alle skolekammeraterne hurra i skolegården for en norsk elev. Den følgende dag, den 5. maj, blev jeg ønsket til lykke af alle pga. Danmarks Befrielse.

Den 28. maj 1945 havde jeg glædet mig til, at vi skulle til Centralstationen for at vinke farvel til min faster, onkel og lille kusine. Familien Spilok havde boet i Uppsala, og nu var de på vej hjem til Danmark. Afskeden blev dog ikke til noget. Samme dag blev jeg kørt over i min skolegård af en lastbil med brænde. Ambulancen kørte mig først til Södersjukhuset, som lå nærmest, men det viste sig, at de kun tog imod svenske statsborgere, så jeg blev i stedet indlagt på Serafimerlasarettet. Da min far blev ringet op på sit arbejde, og en stemme sagde, at det var fra politiet, og at det gjaldt hans datter, så blev han meget forskrækket. Først bagefter oplyste politibetjenten, at jeg blot havde brækket benet. Det viste sig dog at være et kompliceret brud, så netop på min 11-års fødselsdag, sidst i juni, blev jeg opereret for anden gang. Det blev til en forsikrings sag, og jeg fik besøg på hospitalet af en betjent som medbragte en stor tegning over skolegården. Han prøvede at få mig til at ændre forklaring. Det lykkedes ham dog ikke, og min far fik udbetalt erstatning.

Sidst i juli 1945 nåede jeg at komme lidt på sommerferie, dog stadig med benet i gips. Jeg kom atter på den jødiske børnekoloni Glämsta, som stadig ligger på øen Vaddö i Skärgården. Et dejligt sted med

Hjemrejsen, 30. maj 1945. Gunhild Norden yderst tv. med Arthurs lillesøster, Dorrit. Arthur sidder yderst th.

plads til 60 børn, og i 1945 var langt de fleste af børnene svenske. I 1946 var jeg på lang sommerferie på Glämsta, for tredje gang.

I 1951 blev min far og jeg svenske statsborgere, men jeg blev atter dansk statsborger i 1964.

I 1955 flyttede min far og Cissi til Lund, hvor han åbnede Lunds Ljuskopieringsbyrå. Firmaet gik så godt, at de snart kunne købe både dejligt hus og en god ferielejlighed i Netanya i Israel.

November 1955 flyttede jeg til København. Først blev jeg ansat i Svenske Statsbaners Rejsebureau på Hovedbanegården. Der blev jeg kontaktet af Carl Allers Etablissement A/S. Jeg blev opfordret til at søge stillingen som svensk sekretær for redaktør Mogens Aller, og den fik jeg, fordi jeg skrev på svensk og både talte svensk og dansk. Mogens Aller var en tiltalende chef.

Den 20. november 1955 mødte jeg min mand, Arthur Norden, på en Wizobasar. Hans moster, Henny Ruben, var basarkomité-formand, og hun syntes, at jeg havde vundet hovedgevinsten på basaren, og jeg var ganske enig. Allerede til jul, blot 5 uger senere, tog vi til Lund, så Arthur kunne blive præsenteret for min far og Cissi. Den 10. november 1957 blev

vi gift. I 1979 havde min far solgt sit firma, så han og Cissi flyttede til København, da de nu gerne ville bo tæt på den danske gren af familien.

Efterskrift - skrevet i februar 2008

Min mand, Arthur Norden, født 19. april 1932, død 8. december 2005, kom sent af sted, og på en ret atypisk måde. Først den 19. oktober kom han til Limhamn i Sverige. Han værnede igennem alle årene over et unikt lille minde fra flugten, en adresse seddel, som han havde haft i en snor om halsen. Han flygtede sammen med sin lillebror Jan på 7 1/2 år, som havde en tilsvarende seddel.

På drengenes adressesedler stod der, at de skulle til Halmstad i Sverige, hvor deres forældre allerede boede. Forældrene var kommet af sted uden deres to drenge.

Den 25. april 1944 fik de en lillesøster, Dorrit, født i Halmstad. Hun har stadig kontakt med en datter fra Halmstad-konditorfamilien Bremborg, som blev nære venner med familien Norden.

Min mands gamle adresseseddel har jeg for nylig afleveret til min svoger og svigerinde, Jan og Dorrit Norden (født Melchior), jeg har to svigerinder med samme navn. Min svoger Jan har antagelig allerede fortalt mere udførligt om de to brøders flugt.